

Az agrárius mozgalom, a Köztelek folyóirat és az Egyesült Államok (1892–1908)

Paár Ádám

Méltányosság Politikaelemző Központ

A 19. század végén az Egyesült Államok vitathatatlanul vezető gazdasági és katonai hatalommá vált, és fölkelte többek között a magyar újkonzervatív agrárius irányzat figyelmét is. A Károlyi Sándor gróf, Darányi Ignác, Apponyi Albert gróf mellett neves agrárszakemberek nevével fémjelzett mozgalom bírálta a dualizmuskorabeli kormányokat az általuk egyoldalúnak érzett iparpártoló („merkantil”) gazdaságpolitika miatt, valamint általában véve kritizálta az agrárnépesség gazdasági és szociális helyzetének figyelmen kívül hagyását. Az agráriusok nem alakítottak saját pártot, de élénk szervezeti életet valósítottak meg, és egyebek mellett a sajtót használták elveik képviseletére és népszerűsítésére. Figyelemmel kísérték a külföldi folyamatokat, és sajtójuk – mindenekelőtt a nívós, 1891 és 1944 között megjelenő Köztelek – beszámolt a külföldi gazdasági, társadalmi és agrártudományi hírekről. E tanulmányban arra törekszem, hogy bemutassam, miként reflektált az agrárius mozgalom vezető lapja, a Köztelek az észak-amerikai állapotokra, különösen az elnökválasztások idején kiéleződött politikai versenyre, valamint hogyan láttatta a farmerek helyzetét. A lap közvetlenül nem foglalkozott az amerikai kérdésekkel, így nem tett említést a populista mozgalomról, de bírálta az 1896-ban hivatalba lépő McKinley kormányát.

Kulcsszavak: agrárius konzervatív, demokrácia, Egyesült Államok, farmer, Köztelek, Magyarország, mezőgazdaság, populizmus, sajtó

The Agrarian movement, the journal Köztelek and the USA (1892–1908)

In the late 1800s, when the USA became the leading economic and military power, a new Hungarian political group described as ‘agrarian’ began to look into American life, politics and economics. The Agrarians criticised the Hungarian governments for their exaggerated support granted to the industries and for ignoring the interests of the peasant population. The Agrarians refused to establish a political party of their own, and represented and popularised their values and ideas via their press. Their representative journal, Köztelek, took account of the foreign news in the areas of economic, social and agrarian science. This journal was specialised in the education of smallholders and reported on economic and political news from abroad. By examining the way Köztelek reflected on American life, one can establish that the Agrarian authors focused on three topics, including the American economy (agriculture, trade and transport), the way of life of farmers, and political tensions. Köztelek did not mention the Populist movement, the agrarian democratic movement in the USA, but it criticised the McKinley government which came to power in 1896.

Key words: agrarian conservative, agriculture, democracy, farmer, Hungary, Köztelek, populism, press, United States

1. Az agrárius irányzat

A 19. század végi magyar újkonzervativizmus egyike az elfeledett politikai hagyományoknak, dacára annak, hogy például a történettudomány területén Szabó Miklós és Tókéczki László – egymástól eltérő hangsúllyal – monográfiáikban és tanulmányaikban részletesen bemutatták az újkonzervatív gondolkodókat, elemezték mozgalmait (Tókéczki 1994 & 1997, Szabó 2003). Az újkonzervativizmus egyik ágát képezte az agrárius irányzat, amely kifejezetten a mezőgazdasági népesség sorsa felől fogalmazott meg kritikát a Tisza Kálmán vezette Szabadelvű Párt (konzervatív-)liberális gazdaságpolitikájával szemben. Borbándi Gyula (1983) a népi mozgalomról írott monográfiájában körképszerűen vázolta föl az agrárius mozgalom vezérkarát. Darányi Ignác, valamint a három agrárius gróf, Károlyi Sándor, Apponyi Albert és Bethlen István tekinthetők a legismertebb agrárius személyiségeknek. Az őket segítő agrárszakemberek „szűkebb” magját Egan Ede, Bernát István, Rubinek Gyula, Vargha Gyula, Buday Barna, Schandl Károly és Hegedüs Lóránt alkotta. Az agrárius mozgalom nem alakult önálló párttá. Hasonlóan a német agrárius mozgalomhoz, mindvégig hálózatosan működött, nyomásgyakorló szervezeteken (Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a továbbiakban OMGE, Gazdaszövetség, Országos Széchenyi Szövetség), a szövetkezeti mozgalmon (Központi Hitelszövetkezet, „Hangya” Országos Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet) és folyóiratokon (Gazdasági Lapok, Köztelek, Hazánk) keresztül (Vári 2007).

1891-ben az OMGE, azaz a nagybirtokosok lobby szervezete új lapot indított Köztelek néven. Szerkesztőségében az OMGE tagjai vettek részt, ezért sokáig nem kellett finanszírozási gondokkal küszködni. Az 1891 és 1931 között hetente kétszer, majd 1931 és 1944 között hetente egyszer megjelenő folyóirat neve utal arra, hogy alapítói a közösség sorsával kapcsolatos kérdéseket a napi politikai harc elé helyezték (Turányi 1958). A névadás Széchenyi Istvánra utalt, aki a lótenyésztés népszerűsítésére 1827-ben alakult Pályafutási, későbbi nevén Állattenyésztési Társaság székházát nevezte el Közteleknek (a ház a mai Üllői út 25. szám alatt található) (Paikert 1895). Széchenyi neve és kultusza a békés anyagi és szellemi építkezés szükségességét idézte meg.¹

A külföldi gazdasági és politikai rendszerek intenzíven foglalkoztatták a magyar agráriusokat, ezért Európa mellett az Egyesült Államok is rendszeresen szerepelt témaként a Köztelek hasábjain. Olyanok tettek tanulmányutat az Egyesült Államokban, mint Széchenyi Imre és Andrássy Géza grófok, akik az agrárius mozgalom – méltatlanul – elfeledett alakjai (Széchenyi 1883, Andrássy 1883). Jogosan merül föl a kérdés: miért tartották érdekesnek az Egyesült Államokat? Hiszen látszólag nem is találni nagyobb különbséget, mint ami az újkonzervatív inspirációjú liberalizmus- és kapitalizmus-kritika, illetve a liberalizmus egyik szülőföldjének tekintett Egyesült Államok politikai rendszere között húzódott. Csakhogy az agráriusok jól látták, hogy a szabad verseny elvével szembeni társadalmi ellenállás a széles tömegek – a farmerek, a munkások – részéről mind intenzívebben formálja az amerikai rendszert. Az Amerikát járt agráriusok azt tapasztalhatták, hogy a kapitalizmus megszelídítéséért folyó küzdelem elvezeti az Egyesült Államokat a nép nagyobb politikai részvételét igénylő tömegdemokrácia irányába (nem elfelejtve, hogy a korabeli amerikai demokrácia nem a mai értelemben volt demokratikus; például a korban tehertétele volt a választójog „faji”, jövedelmi és nemi cenzusok általi korlátozása) (Andrássy 1883, Széchenyi 1883).

A Köztelek című folyóirat tudósításai alapján megkísérlem elemezni az agráriusok Amerika-képét. Nem a hírügynökségektől átvett tudósításokat vizsgálom, csak a lap saját munkatársainak cikkeit (önmagában érdekes, hogy a Köztelek kiadását finanszírozó OMGE külön tudósítókat tartott fenn az Egyesült Államokban). Nem minden USA-témájú cikket és tanulmányt vontam be a vizsgálatba, csupán az amerikai elnökválasztás éveiről

1 Széchenyi egyrészt reformkonzervatívként, másrészt a békés építőmunka apostolaként való interpretálása az 1848–49-es szabadságharc után kezdődött, a kossuthi politika explicit kritikájaként. Mindenekelőtt Csengery Antal, Kemény Zsigmond és az újkonzervatív gondolkodáshoz közel álló Asbóth János hivatkozott példaként Széchenyire, nagyrészt lehántva Széchenyi politikájáról annak liberális eszmei tartalmát és redukálva ténykedését a gazdasági evolucionizmus és a közjogi stabilitás értékére, továbbá szembeállítva a többé-kevésbé mindannyiuk által démonizált Kossuthtal (Takáts 2007). Az agrárius mozgalom 1905-ben Országos Széchenyi Szövetség néven alapított egyesületet, amelytől az agrárviszonyok tudományos megismerését, valamint a falvak népének fölvilágosítását várták (Bartha 2013).

(1892, 1896, 1900, 1904, 1908) szóló cikkeket. Választásomat az indokolja, hogy arra voltam kíváncsi, miként jelent meg az amerikai politikai élet a Köztelek hasábjain, és a politikai verseny leginkább az elnökválasztások idején éleződött ki – ahogyan lényegében a mai napig ez a helyzet. Egyedül az Amerikát megrázó válság évével (1893) tettem kivételt, mert a válságok idején a politikai harcok kiéleződése várható, és feltételeztem, hogy az amerikai lakosságon belül a farmereket kiemelten sújtó krízis, amelyben a lakosság hat százaléka vált munkanélkülivé, és amelynek hatására seregbe szerveződve éhségmenetek indultak Washingtonba, hatást gyakorolt a Köztelek tudósításaira.

Emellett kíváncsi voltam arra is, hogy az amerikai populista mozgalom pártszerveződése, a People's Party (Néppárt), amely agrárius programját tekintve megfeleltethető a magyar agrárius mozgalomnak, miként reprezentálódott a lap hasábjain. Mennyire tekintették az agráriusok a Néppártot az észak-amerikai kétpártrendszer lehetséges kihívójának? Tézisem szerint az 1891 és 1908 között létező amerikai populista mozgalom jogosan válthatta ki a magyar agrárius, újkonzervatív szerzők érdeklődését. Bár az amerikai populizmus megfogalmazott számos olyan kezdeményezést, amelyet a korabeli amerikai kontextusban tekinthetünk baloldalinak (például a távíró-, a telefon- és a vasúttársaságok állami felügyelete, az árpolitikába való beavatkozás, a trösztellenesség), az agráriusokhoz hasonló reformkonzervatív irányzatok is szimpatizáltak a kapitalizmus szabályozásával (Saloutos & Hicks 1951, Saloutos 1960, Gyurác 2019, Paár 2020).

1.1. A mozgalom nemzetközi háttere

A dualizmus kormánypártjait (a Deák-pártot, majd a Szabadelvű Pártot) érintő konzervatív kritika az 1870-es évektől mindinkább elmozdult a társadalom- és a gazdaságpolitikai kérdések felé. Sokan féltek attól, hogy a nemesi eredetű középbirtok után a kisparaszti birtok is kicsúszik a tulajdonosok lába alól, ha a kormányzat nem nyújt támogatást a gazdáknak. Mások összekötötték a gazdasági kérdéseket egy általános, a liberalizmust hibáztató kultúrkritikai attitűddel, mondván, hogy a nagyváros és a nagyipar „kevésbé nemzeti”, mint a „törzsökös” agrártársadalom (Tőkéczi 1994, Szabó 2003). Az Apponyi Albert, Károlyi Sándor és Darányi Ignác nevével fémjelzett magyar agráriusok nem álltak egyedül e nézetekkel, mert a világ sok országában alakultak újkonzervatív karakterű agrárius mozgalmak. Poroszországtól az Egyesült Államokig közös, hogy az agrárius gondolkodók kritizálták a szabályozatlan (vagy nem eléggé szabályozott) kapitalizmust, amelyben a nyers önérdék érvényesítését, a kíméletlen „aki kapja, marja” individualizmus győzelmét látták.

Az agrárius szerveződés Európában és Észak-Amerikában átlagosan két szakaszra tagolódott, bár országonként nem mindenütt került sor a második fázis bekövetkeztére. Az elsőt *az egyesületek kora* névvel illelhetjük. Ekkor olyan egyesületek szerveződtek, amelyek a törvényhozók befolyásolása (lobbitevékenysége) révén, illetve a propaganda és a népnevelés útján kívánták elérni az agrárlakosságnak megfelelő törvények meghozatalát. Ilyen lobbiszervezet volt Németországban a Bund der Landwirte (alakult 1893-ban) és a Landwirtschaftliche Vereine (1895), amelyek Európa-szerte a legtekintélyesebb agrárius szervezeteknek számítottak, de emellett az egyes német államokban – miként Svájcban és Ausztriában is – parasztegyletek sokasága működött. A magyar OMGE és az észak-amerikai Farm Bureau Federation szintén lobbiszervezetként tevékenykedett; az utóbbi a mai napig főnáll (Szabó 2003, Németh 2005, Burai et al. 2014). Az Egyesült Államokban az 1860–80-as években alakult farmerszövetségek (Green Wheel, Grange, National Farmer Alliance) képviselték a mezőgazdasági népesség érdekeit, radikálisabb arculattal, nyitottabban a baloldal és a munkásmozgalom felé, mint a Bund der Landwirte vagy az OMGE (Saloutos-Hicks 1951, Saloutos 1960, Gyurác 2019).

Az agrárius szerveződés második szakaszát a *pártok megalakulása* jelentette, legalábbis néhány országban, például az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában. A századvégi magyar agrárius mozgalom nem követte a fenti országok útját: nem szerveződött párttá, és szimpatizánsai a döntéshozókat érintő lobbitevékenység, az intézményes hálózatépítés, valamint az oktatás-nevelés, az ismeretterjesztés, illetve a sajtómunka révén törekedtek a közélet befolyásolására.

1.2. A Köztelek

Az OMGE tudatosan törekedett arra, hogy igényes olvasnivalóval lássa el a kisbirtokosokat. Ebből a célból 1891-ben egy új folyóirat született meg, a Köztelek. Neves agrárszakemberek írtak a lapba, mint Baross Károly, Rubinek Gyula, Liebermann Leó, Kvassay Jenő és Buday Barna. A lap első szerkesztői Baross Károly, Forster Géza és Rubinek Gyula voltak, az utolsó – akinek szerkesztőként mindössze egy év adatott – pedig Dörschug Tibor (Turányi 1958, Tőkéczi 1997). A szerkesztőség többször kicserélődött, csak az 1891 és 1908 közötti időszakban három nagy személyi váltás történt a lap élén. A példányszám gyorsan emelkedett: 1891 és 1910 között a heti kétszer megjelenő 1200 példányról 8000 példányra (Tőkéczi 1997).

Miért vált ilyen olvasottá a lap? A népszerűség oka abban található meg, hogy a Köztelek igyekezett minél színesebb tartalmat közölni. Ellentétben az agrárius mozgalom egyéb lapjaival, amelyek nevükben szűkítették a tematikát (Gazdatársadalmi Mozgalmak, Gazdatisztek Lapja, Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet, Tejgazdaság), a Köztelek egyforma súllyal és terjedelemben foglalkozott gazdasági, társadalmi, agrártudományi és szakoktatási kérdésekkel (Turányi 1958). A szerkesztőgárda nagyjából egységesnek tekintette a gazdatársadalmat, figyelmen kívül hagyva az agrárnépesség tagoltságát. Ebből következően igyekeztek mindenki számára olyan tartalmat nyújtani, amely megfelelt az érintettek érdeklődésének – a birtokát modernizálni kívánó főúrtól az agrárszakembereken keresztül, a kivándorlás és az egyke okain búslakodó városi és falusi intelligencián át az aratógép használatával ismerkedő nagygazdáig.

A Köztelek bátran számolt be a társadalmi kérdésekről, így a folyóiratban olvashatunk az 1890-es évek aratósztrájkjairól is. S bár a szerkesztők OMGE-tagok lévén következetesen elutasították a nagybirtokosok számára hátrányos földosztást, támogatták a parasztság szövetkezését, valamint a nép műveltségének növelését, a népoktatás fejlesztését. A népszerűség oka lehetett még az is, hogy a nemzetiségi és a felekezeti elfogultság nem férhetett a lap profiljához. A szerkesztőség tudatosan távol tartotta magát a közjogi kérdésekbe, a '67-es–48-as ellentétbe való bonyolódástól. A gazdasági, társadalompolitikai kérdéseket merőlegesnek tekintették ezekre a zajos, konfliktusos ellentétekre (Tőkéczi 1997). Az ismeretterjesztő tevékenységet jelzi a Köztelek szótára, amelyet Buday Barna állított össze, hogy rászoktassa a gazdákat a magyaros kifejezésekre. Minden tanult gazdának tudnia kellett arról, hogy a levelet *keltezik*, és nem *datálják*, mert az *illik* (és nem *konveniál*) egy magyar kisbirtokoshoz. Továbbá nem ártott tisztában lenni azzal, hogy az áremelkedés (és nem *hausse*) *nyereséges*, és nem *lukratív* (Buday 1917). Mindemellett a lap egyik nagy erénye volt a nagyvilágból való sokoldalú tájékoztatás. Ebből a szempontból is érdemes számba venni a Köztelek erényeit. A következő fejezetben ezt mutatom be.

2. A külföldi tudósítások

Az 1892 és 1908 közötti időszakban a Köztelek tudósítói figyelemmel követték a külföldi eseményeket. Beszámoltak a külföldi agrárpártok lobbizási tevékenységéről, a mezőgazdasággal kapcsolatos újdonságokról, a találmányokról, a gépekről, valamint a szövetkezeti mozgalom kongresszusairól. Provincializmussal nem vádolhatjuk a lap szerkesztőségét: Argentínától Poroszorszáig tudósított a gazdaságot, a vámpolitikát és a tőzsdét érintő politikai, gazdasági és szociálpolitikai kérdésekről.

Felmerül a kérdés: a Köztelek mely régiókra, országokra fókuszált? Figyelemre méltó, hogy a folyóirat szerkesztői érdeklődtek azon országok iránt, amelyek a világgazdaság periferiáján helyezkedtek el. Feltehetően a tudósítók és a lap szerkesztői fölfedeztek bizonyos közös vonásokat és párhuzamokat a magyar gazdaság évszázados fejlődése, valamint az Osztrák-Magyar Monarchián, illetve a világgazdaságon belüli pozíciója és az érintett országok helyzete között.

A szerkesztőség nagy hangsúlyt fektetett azokra az országokra, amelyek tipikusan népességkibocsátó országok (Skandinávia, Írország, Németország). E kérdéssel kapcsolatban az érdekelte a lap munkatársait, hogyan lehet megakadályozni azt, hogy magyar állampolgárok nagy tömegei tengerre szálljanak, búcsút intve a hazának. Ahogyan egy ismeretlen szerző cikke fölthette a kérdést: miért vándorol ki Magyarország népe „Amerikába, Romániába, Bulgáriába, elsősorban Ausztriába”? A válasz: „Mert nem volt közigazdasági nemzeti politikánk...

Az ember a legfőbb vagyon!” A következtetés: a kivándorlás hatósági akadályozása kárba veszett mindaddig, amíg az állam nem biztosít méltányos megélhetést a parasztnak.²

Rendszeres a külföldi példák fölhasználása a népnevelés céljára. Egy tipikus példa a „Tejhigena [ti. tejhigiénia] Svédországban” című cikk, amely részletesen beszámol a tej minőségét a skandináv országban szabályozó törvényekről és állategészségügyi rendszerről. Az agrárius mozgalom próbálta nevelni a gazdákat, fölismertette velük a piaci rést jelentő új ágazatok, például a tejtermelés jelentőségét, ezért a cikk szándékosan méltatóan indult:

Talán sehol sem becsülik annyira a tejet s nem bánnak vele ősidőktől fogva annyi gondal, mint Svédországban, mely gyér népessége mellett sok tekintetben első helyet foglal el a kulturállamok [ti. kultúrállamok] sorában.³

Bár újkonzervatív lapként a Köztelek távol állt mindenfajta szocialista nézettől, a külföldi hírek tárgyalásában a szociális érzékenység hangsúlyos volt. Így a lap szimpátiával kezelte az írországi agrármegmozdulásokat, és majdnem szociografikus igénnyel számolt be a bérlők nyomoráról, kitérve egyébként az amerikai kivándorlásra is. A Köztelek fölhívta a figyelmet: a nyárspolgárok által óhajtott „kemény kéz” politikája, vagyis a rendőri erőszak nem megoldás sehol, miként nem az Írországból sem, ellentétben a reformer politikával és az aktív szociálpolitikai eszközökkel. Példának tekintette, hogy az angol kormány a „dohánytermesztés”, tehát egy új ágazat fölkarolása, valamint „a mezőgazdasági szövetkezetek támogatása, az oktatásügy fejlesztése és a munkásbiztosítás révén kívánja orvosolni az okokat”.⁴

Az erőszakos eszközök elégtelenségének hangsúlyozása azért figyelemre méltó, mert a magyarországi alföldi aratósztrájkok az 1890-es években az ír bérlők harca, az úgynevezett földháború (1879–1920) középső szakaszára estek. Általában véve a 19. század utolsó és a 20. század első évtizede a nagy agrármegmozdulások időszaka a világban, az ír földháborútól az andalúz és a szicíliai lázongásokon át, a magyarországi aratósztrájkokon keresztül az 1905-ös orosz forradalomig és az 1907-es romániai parasztfelkelésig, sőt az 1910-es mexikói forradalomig (Gunst 1998, Paár 2020). Az agrárius újkonzervatívoktól természetesen távol állt a forradalom kívánsága, de fölismerték a külföldi példák, hogy az állami erőszak kevés, helyette preventív módon, érdemben, kormányzati beavatkozással kell segíteni az agrárnépesség helyzetén (például szövetkezetek alapításával, ingyenes népoktatással, állami munkaalkalmak megvalósításával, munkásbiztosítással) (Tókéczki 1997).

2.1. Egy amerikai tudósító a Köztelekből: Paikert Alajos

A Köztelek nem tudott mindenhova tudósítókat küldeni, de törekedett arra, hogy legalább a gazdasági és a világhatalmi szempontból jelentős országokban jelen legyen fizetett munkatársakkal. Az észak-amerikai tudósítások többsége a budapesti jogi és magyaróvári mezőgazdász tanulmányokat végzett seprősi ifjabb Paikert Alajoshoz (1866–1948), az OMGE titkárához kötődik, aki kifejezetten az OMGE hivatalos képviselőjeként járt tanulmányúton az észak-amerikai kontinensen, és egyebek között látogatást tett az amerikai mezőgazdasági minisztériumban és az 1893-as chicagói vilákiállításon. Éppúgy rácsodálkozott az amerikai mezőgazdasági kísérleti intézetek munkájára, mint a mezőgazdasági minisztériumban a női alkalmazottak nagy számára – mindkettő megnyerte a magyar gentleman tetszését (Paikert 1900a: 1840). 1900 és 1903 között folyamatosan az Egyesült Államokban élt és dolgozott, mint a magyar kormány gazdasági szaktudósítója (Szotyori-Nagy 2015).

A később a turanizmus eszméjét is propagáló gazdasági szakíró, aki egyebek mellett Turán című folyóiratában, majd több művében (*A turáni eszme, Turáni múlt, turáni jövő*) népszerűsítette a turáni gondolatot, lelkes szervezője volt az agrárius mozgalomnak. Az OMGE-ben viselt tisztsége mellett Tagányi Károly történésszel

2 Ismeretlen szerző: Az amerikai bevándorlások. *Köztelek*, 1893. VII. 1. 8. o.

3 Ismeretlen szerző: Tejhigena Svédországban. *Köztelek*, 1908. VII. 2. 1434. o.

4 Ismeretlen szerző: Agrárzavargások Írországból. *Köztelek*, 1908. IX. 9. 1924. o.

együtt szerkesztette a Gazdaságtörténelmi Szemlét, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter megbízásából megszervezte a budapesti nemzetközi gazdakongresszust, és részt vett a Mezőgazdasági Múzeum alapításában, amelynek igazgatója volt (1923–1930). Paikert később is aktív szerepet játszott: amellett, hogy tagja volt számos társadalmi szervezetnek, megszervezte a barcelonai világkiállítás magyar mezőgazdasági munkacsoportját, valamint I. Fuad egyiptomi király kérésére részt vett 1929-ben a kairói mezőgazdasági múzeum megalapításában, és 1932-ig, nyugállományba vonulásáig vezette az intézményt. Az 1940-es években már nem játszott szerepet a közéletben, visszavonultan élt (Szotyori-Nagy 2015, Ablonczy 2016).

2.3. Tudósítások Amerikából

2.3.1. Gazdasági, mezőgazdasági vonatkozások

A folyóirat szívesen számolt be olyan külföldi törekvésekről, amelyek a gazdasági élet szabályozását célozták (például a tőzsde és a hitelezés fölötti kormányzati ellenőrzés, az uzsora elleni küzdelem), és a gazdaság terén a kormányzati intézkedésekről szóló beszámolók fölfoghatók a szabályozatlan magyar kapitalizmus kritikájaként. Az agráriusok ugyanis azzal vádolták a magyar kormányokat, hogy életidegen liberális, pontosabban szabadpiaci dogmákat követnek, amelyeken az idő túlhaladott (Szabó 2003). Olyan példákat választottak külföldről, amelyek alátámasztották elméletüket arról, hogy a világ egy szabályozott és – különösen az agrárnépesség irányában – szociálisan érzékeny kapitalizmus irányába tart.

Paikert Alajos számos tudósítást közölt a tengerentúlról, így beszámolt arról, hogy az amerikai szövetségi kormányzat meg akarja reformálni a New York-i tőzsdét.⁵ A spekuláció negatív felhangot kap Paikert cikkében, miként általában az agrárius sajtóban. Tudósításában „a tőzsde lovagjairól” ír, amely metafora rímelt a korabeli amerikai szóhasználatra. Az amerikai milliomosok leghatalmasabb rétegét nevezték rablóbaróknak a korban, és persze e réteg alatt kisebb stílusú milliomosjelöltek, „rablólovagok” tömege kavargott. Az agrárius újkonzervatívok részéről a „rablóbarókat” érintő kritika érthető volt, kétszeresen is: egyrészt azért, mert ezek a nagytőkések reprezentálták az ipari, a vasút- és a banktőkét, és nem volt érdekük az agrárlakosság érdekeit, életkörülményeit javító törvénykezés, másrészt azért, mert az agráriusok azonosították az amerikai milliomos réteget a kíméletlen gazdasági versennyel, a profit mindenáron való hajhászásával, és a Kongresszusban a szociális törvénykezés elgáncsolásával. Egyszerre vetették a milliomos réteg szemére azt, hogy iparpártolók (ti. hasonlóan a magyarországi merkantil érdekekhez), és azt, hogy szociálisan érzéketlenek.

Általában véve is igaz, hogy az agráriusok szívesen folyamodtak ahhoz, hogy kritizálják az amerikai gazdasági állapotokat. A *Köztelek* 1892. január 1-jei száma beszámolt az amerikai állategészségügyi rendszer működéséről. Az, hogy a korabeli virágzó mezőgazdaság hazájában sem működött minden hivatal kifogástalanul, azt jelezte, hogy a Washington állambeli vásáron találtak két lépfenes juhot, noha rajtuk volt a hivatalos állategészségügyi bizonyítvány. A cikk szerzője elgondolkodtatónak tartja a vizsgálat eredményét, tekintettel arra, hogy az amerikai húsvizsgálatról szóló törvény garantálja a hús minőségét, és az európai országok ezért fölfüggesztették a behozatali tilalmat az Egyesült Államokból.⁶

Ugyanakkor a lap nemcsak elrettentő, hanem követendő példaként is hivatkozik az Egyesült Államokra. Az 1893. augusztus 2-ai cikk szerzője, Gömör Lajos fölpanaszolja, hogy míg

...az Egyesült Államok hatalmas folyamon majdnem ingyen vontatja tengerre a farmerek terményeit ... nálunk a Duna, hazánk hatalmas folyója, mely egyik végétől a másikig szeli át az országot, közvetíti a forgalmat nyugat és kelet között, és mégis alig számba vehető a szolgálat, amelyet Magyarország közgazdaságának tesz.

5 Paikert Alajos: A New York-i tőzsde reformja. *Köztelek*, 1908. IX. 9. 1924. o.

6 Ismeretlen szerző: Beszámoló a chicagói hízóállat kiállításról. *Köztelek*, 1892. I. 1. 6. o.

Gömöry szükségesnek tartotta csatornahálózat kialakítását Magyarországon, hogy az ország kihasználhassa a Duna közlekedési és kereskedelmi adottságait.⁷ Hozzátehetjük: Gömöry akkor írta ezt, amikor éhségmenetek indultak Washingtonba, és a farmerek lázadása (az úgynevezett „zöld lázadás”) a Nagy-síkságon földézte egy forradalom rémképét (Degler 1993). Gömöry azonban egy magas fejlettségű, idealizált Amerika-képből indult ki, azt közvetítette a magyar közvéleménynek, és nem szólt a politikai lázadásról.

2.3.2. A farmer ábrázolása

Vajon a Köztelek hogyan ábrázolta az amerikai társadalmat? A folyóirat annyiban foglalkozott az amerikai társadalmi rendszerrel, amennyiben az összefüggött a lap agrárius arculatával. Az agrárnépszerűség, valamint az agráriumhoz kötődő foglalkozási ágak kaptak kiemelt helyet a lap hasábjain: a farmerek, valamint a mezőgazdasággal kapcsolatos szolgáltató ágazatok – a terménykereskedelem, az agrárügyi igazgatás – dolgozói. A munkásságról és a polgárságról nem tettek lényeges említést.

A városi lakosság aránya 1850 és 1900 között 15 százalékról 45 százalékra nőtt. Ennek politikatörténeti jele, hogy 1896-ban gyakorlatilag a városok lakossága akadályozta meg a földműves népszerűség, a nyugati és déli populisták jelöltje, Bryan diadalmas menetelését a Fehér Ház felé. Richard Hofstadter szavaival élve, „az Egyesült Államok falun született”, de a népszerűség fokozatosan beköltözött a városokba. (Hofstadter 1962: 9). A bevándorlás és az urbanizáció révén a társadalom szerkezete is átalakult. A középrétegek aránya növekedett, egyes becslések szerint a társadalom 33 százalékról 63 százalékra (Zala 1975).

Bármilyen átalakuláson esett át az ország gazdasági és demográfiai tekintetben, a külvilág számára az Egyesült Államok mezőgazdasági ország volt. A tengerentúli magyar agrárius utazók – Széchenyi Imre, Andrásy Géza, Paikert, Gömöry – számára a farmer jelképezte az amerikai archetípust. Akár szociografikus leírásnak is beillő a Paikert által írt tárcasorozat az amerikai farmerről. Paikert dicsérte az amerikai farmer szorgalmát, munkakedvét, vállalkozó szellemét. Mint írta, bejárt vagy ötven farmot az országban, és a farmerhez hasonló „őszinte és közvetlen embereket nem igen [nemigen] lehet találni” (Paikert 1900b: 1860). Paikert leírta a lakásvizonyokat, a tipikus farmer házát és környezetét. Szól néhány szót olyan banális jelenségekről, mint az, hogy a csalámadét másként vetik itt, mint Magyarországon, de a legfontosabb megállapítása az – részben az otthoniak felé szúrt kritikaként –, hogy a gazdák nem bízzák csak a szerencsére a gazdasági viszonyokat, hanem „nagy figyelemmel kísérik mindig a terményárakat” (Paikert 1900b: 1862). Paikert kiemeli a különböző egyesületek fontosságát, amelyek segítik a farmereket szaktudással, tanáccsal.

Tekintettel a nők korabeli közéletben elfoglalt szerepére, érdemes kiemelni, hogy Paikert dicsérő hangon szólt arról, hogy az amerikai földművelésügyi minisztérium alkalmazottainak harmada nő – és ez a tény láthatóan elnyerte a Köztelek tudósítójának tetszését (Paikert 1900a: 1840). Mindez nem véletlen, hiszen a nők számára áttörést jelentett az amerikai polgárháború (1861–1865), amikor – kicsiben a későbbi I. világháborúhoz hasonlóan – a nők helyettesítették a frontra vonuló férfiakat, mind Északon, mind Délen, és tömegesen jelentek meg az ápolónők mellett a női tanárok és tisztviselők (Degler 1993). Egy nyugati állam, Wyoming volt az első hely a Földön, ahol a nők megkapták a választójogot, 1869-ben, majd ezt követte 1870-ben Utah állam. A Néppárt és a farmerpopulista mozgalom fölkarolta a női választójogot, ami nem véletlen, mert nők tömege tevékenykedett a mozgalomban (Paár 2020).

2.3.4. Politikai tudósítás

A szó tulajdonképpen értelmében politikai eseménynek a Köztelek 1892 és 1908 közötti számaiban az 1896-os választás tekinthető. 1896-ban a Demokrata Párt reformer szárnyának jelöltje, William Jennings Bryan lépett föl elnökjelöltként, és a populisták fősorakoztak a jelölt mögé. Az agrárius szerzők érezhetően rokonszenveztek

⁷ Gömöry Lajos: A dunai hajózás. *Köztelek*, 1893. VIII. 2. 150. o.

a demokrata párti jelölttel, és éles kritikával illették William McKinley republikánus jelöltet, akit a populista és demokrata párti sajtó a nagytőke emberének tartott.⁸

A Köztelek fölütése meglehetősen erős:

McKinley megválasztásának az Egyesült Államok közgazdasági viszonyaira és az általános helyzetre nézve legsúlyosabb következménye, hogy az ő győzelme a szósoros [ti. a szó szoros] értelmében a kizsákmányolás politikájának győzelmét jelenti.⁹

A cikk nem szűkölködik a McKinley kormány elítélésében: mint írja: „...az egész világ négy éven keresztül élvezheti a színjátékot, hogy 65 millió népességet miként szipolyoz ki és használ ki a maga céljára néhány száz milliomos kartellista.”¹⁰

A hangnem és a megfogalmazások akár egy korabeli szociáldemokrata lap, például a Népszava tudósítójától is származhatnak. Ez jól mutatja, hogy a korabeli baloldali és a jobboldali kapitalizmuskritika több ponton egybevágott. Az agrárius kritika tartalma azonban lényegesen különbözött a korabeli szociáldemokráciától. Az agráriusoknak az volt a fő bajuk a republikánus McKinley személyével, hogy őt az ipari és a banktőke emberének tartották, míg Bryanben látták az agrárlakosság érdekeinek képviselőjét. Feltehetően az agráriusok kicsit a magyar '67-es kormánypárt amerikai tükörképét látták a Republikánus Pártban, amely szintén hosszú évtizedeken át gyakorolta az országos hatalmat (igaz, ellentétben a magyar helyzettel, legalább demokrata párti elnök is hatalomra kerülhetett, mint Grover Cleveland 1885-ben és 1893-ban) (Hahner 2012).

Az iparfejlesztés támogatása az agrárérdekek rovására, az erős kormányzati jogkibővítés összehasonlíthatóvá tette – legalábbis az agrárius szerzők számára – a két pártot. Ráadásul mindkét országban jelen volt a sérelmi politika az ellenzékben: a polgárháborúban (1861–1865) vesztes egykori konföderációs államokban a Demokrata Párt nagy része makacsul Jenkiellenes volt, elvetve minden, mégoly jó szándékú reformot, amely segítette volna az afroamerikaiak és az úgynevezett „fehér szegények” életkörülményeit. Magyarországon a függetlenségi ellenzék játszott a sérelmi politika húrjain (Szabó 2003). Ahogyan a nyugati demokraták és a déli demokraták többségének ellentéte átmetszette a Demokrata Pártot, úgy a liberálisok és a konzervatívok konfliktusa – az 1890-es egyházpolitikai vitákhoz kapcsolódóan – keresztbe szelte a Függetlenségi Pártot, amely a kormánypárttal szembeni sérelmi politika fő ereje volt (Szabó 2003). A nyugati demokraták és populisták, kiegészülve néhány déli populistával, együttesen képviselték valamennyi farmer és munkás jogait, borszínre és vallásra való tekintet nélkül, ám hiába álltak Bryan mögé, ez négymillió szavazatot jelentett, és innentől kezdve a populizmus hatyúdala kezdődött el (Gyurác 2017).

Bár az amerikai Néppárt és a populista mozgalom ekkoriban úgy jelent meg az amerikai politikai életben, mint ami artikulálja a farmerek és a munkások érdekeit, furcsa módon a Köztelek tudósítói nem írtak a néppártiakról. Ez annál is érdekesebb, mert ekkoriban a populista mozgalom már említették a magyar sajtóban, így a Pesti Naplóban (ahonnan első említésük származik, 1895-ből), a Népszavában és a Fővárosi Lapokban (Gyurác 2019). De a nyílt említés nélkül is egyértelmű, hogy az agrárius tudósítók szimpatizálnak azokkal a törekvésekkel, amelyek a farmerek egyenjogúsítására, a farmélet megőrzésére és védelmére irányulnak.

A hiány lehetséges oka az, hogy az agráriusok túlzottan baloldalinak tartották a populista mozgalom (a Fővárosi Lapok cikkírója „amerikai anarchistaként” hivatkozott rájuk) (Gyurác 2019). Ha így volt, akkor az agrárius tudósítók logikusan cselekedtek, mert – miközben kiálltak a szociálpolitikai reformokért – elutasították a szocializmus eszmerendszerét. A populisták egyik szárnyát a Munka Lovagjainak Nemes Rendje nevű munkásszervezet adta, ezért az agráriusok vélhetően azonosították a populizmust ezzel a szervezettel (Degler 1993). A Köztelek tudósítói nem ismerték az ekkoriban izmosodó amerikai munkásmozgalom, azok szervezeteit sem – legalábbis erre utal a munkásmozgalom említésének feltűnő hiánya a lap hasábjain.

⁸ Az amerikai elnökválasztás következményei. *Köztelek*, 1896. XI. 14. 1650–1651. o.

⁹ Uo. 1650. o.

¹⁰ Uo. 1651. o.

3. Következtetések

Várakozással ellentétben a Köztelek tudósítói kevés figyelmet fordítottak az amerikai politikára az elnökválasztás éveiben. Ez első pillantásra meglepőnek tűnhet, hiszen hozzászoktunk, hogy a média elsősorban akkor figyel az USA-ra, amikor az ország elnököt választ – ez így van ma, és így volt mindig. Az 1891 és 1908 közötti öt elnökválasztó évből (1892, 1896, 1900, 1904, 1908) az agrárius tudósítók csak 1896-ban számoltak be a pártpolitikai eseményekről.

A Köztelek tudósítói többet foglalkoztak a gazdaság- és a társadalmpolitikai kérdésekkel, valamint az amerikai gazdasági rendszer, különösen a mezőgazdaság, az állategészségügy és a közlekedés állapotával, mint a tulajdonképpeni politikával. Az 1892 és 1908 közötti időszakban mindössze egyetlen cikket lehet tárgya alapján politikainak tekinteni – ez az 1896-os elnökválasztás következményeiről szólt. Ha nem is szóltak a populistákról, azért egyértelmű, hogy elutasították a Republikánus Párt iparpártoló és a szövetségi hatalmat kiterjesztő politikáját, és McKinley-t a farmermozgalmak ellenfelének tekintették.

Mint látható, a lap kifejezetten kritikus volt az amerikai rendszer több olyan jelenségével szemben, mint például a trösztök és a kartellek dominanciája az amerikai gazdaságban, a nem mindig makulátlan termék-minőség-biztosítás és általában a nagytőke befolyása a politikai életben. Ugyanakkor az agráriusok több tekintetben példaként állították az Egyesült Államokat honfitársaik elé: dicsérték az amerikai farmer életrevalóságát, munkakedvét, szorgalmát, valamint magasztalták a farmereket segítő egyesületi élet magas színvonalát, a mezőgazdasággal kapcsolatos hivatalok szervezettségét, a mezőgazdasági kísérleti állomásokat, a közlekedési rendszer fejlettségét, továbbá a farmerek és – érdekes módon – a közigazgatásban dolgozó nők öntudatát.

Az is árulkodó, miről nem tudósított a Köztelek Amerika-híreiben. A társadalmi rétegek feltűnően aránytalanul reprezentálódtak a folyóiratban. Noha a városi lakosság egyre növekedett, az amerikai nagyipari munkásság egyáltalán nem jelenik meg a Köztelekben. Az agrárius tudósítók nem írtak az amerikai éhségmenetekről sem. Figyelmen kívül hagyták a nyomornegyedek létét, valamint a bevándorlók tömegeinek rettenetes életkörülményeit is.¹¹ Ezt persze érthetővé teszi, hogy a bevándorlás hulláma a *frontier* (határvidék) 1890-es lezárulásával már nem az agrárnépesség, hanem az ipari és a bányamunkásság sorait bővítette, ugyanakkor az agráriusok kevésbé érdeklődtek e foglalkozási csoportok iránt, ráadásul sokan az agráriusok közül ellenséget láttak a munkásmozgalomban. Összességében véve: a feltehetően általuk – magyar szemmel – kissé idealizált mezőgazdasági, falusi-kisvárosi arculatú Amerikát keresték ott, ahol már egy új, gyorsan növekvő nagyvárosi lakosságra alapozódó, szédületes iramban gyarapodó ipari és katonai hatalom emelkedett föl az 1898-as spanyol-amerikai háborút követően.

Az Egyesült Államok minden erényével és hibájával együtt azt az ideáltipikus demokráciát testesítette meg az agráriusok számára, amely felé a történelem haladt, és amelynek erényeit kihasználni, hibáit – óvatosan, konzervatív kritikával – mérsékelni kell.

Felhasznált irodalom

Ablonczy Balázs (2016): *Keletre magyar!* Budapest: Jaffa Kiadó.

Andrássy Géza (1883): *Az otthont mentesítő törvények*. Budapest: Légrády Testvérek.

Anka László, szerk. (2016): *Apponyi Albert válogatott levelei*. Budapest: Veritas Történetkutató Intézet & Magyar Napló.

11 Arra, hogy nem minden bevándorló találta meg számítását az Újvilágban, bizonyíték egy szlovák bányász levele Minnesotából: „Ez nem a szabadság földje, ahogy az óvilág lapjai meg az amerikai alkotmány állítja, ez a nagy hazugságok és a nagytőke országa. Szlovák munkások ezreit vetették rabszolgasorba Minnesota bányáiban, s minden módon és határtalanul kizárják őket” (in Zala 1975: 149).

- Bartha Ákos (2013): *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Sárospatak: Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó, <https://doi.org/10.17649/TET.27.1.2089>
- Borbándi Gyula (1983): *A magyar népi mozgalom*. Budapest: Püski.
- Buday Barna (1917): *A „Köztelek” szótára*. Budapest: OMGE.
- Burai Petra, Hajdu Nóra, Juhász Gábor & Simon Zoltán (2014): *A lobbijelenség*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Degler, Carl N. (1993): *Az élő múlt. Milyen erők formálták Amerika mai képét?* Budapest: Európa Kiadó.
- Hahner Péter (2012): *Az USA elnökei*. Budapest: Animus Kiadó.
- Hofstadter, Richard (1962): *The Age of Reform. From Bryan to F. D. R.* London: Jonathan Cape.
- Gunst Péter (1998): *A magyar társadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gyurácz Ferenc (2017): Igazi populisták (A XIX. század végi amerikai farmermozgalom). In: Uő. (szerk.): *Tanulmányok*, 53–74. o. Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó.
- Gyurácz Ferenc (2019): Korai populizmus-émlítések Magyarországon. *Kommentár*, 1. sz. 21–26. o.
- Gyurgyák János (2007): *Ezzé lett magyar hazátok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Károlyi Sándor gróf elnöki megnyitója a szövetkezetek nemzetközi kongresszusán. 1904. szeptember 6. Budapest.
- Németh István (2005): Németország 1789–1914. In: Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem 1789–1914*, 204–309. o. Budapest: Osiris Kiadó.
- Paikert Alajos (1895): Gróf Széchenyi István és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. *Gazdaságtörténeti Szemle*, 346–347. o.
- Paikert Alajos (1900a): Amerikai levél. *Köztelek*, 1900. XII. 12. 1840. o.
- Paikert Alajos (1900b): Amerikai levél. *Köztelek*, 1900. XII. 12. 1860–1862. o.
- Saloutos, Theodore (1960): *Farmer movements in the South, 1865–1933*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Saloutos, Theodore & John D. Hicks (1951): *Twentieth-century Populism: Agricultural Discontent in the Middle West 1900–1939*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Seyfried Károly (1911): *A gazda mint üzletember*. Budapest: OMGE.
- Szabó Miklós (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Széchenyi Imre (1883): *Amerikai levelek*. Budapest: Wilckers és Waidl.
- Szotyori-Nagy Ágnes (2015): Egy naiv lélek a fáraók országában. Ifjabb Paikert Alajos három önéletrajzi írásának forráselemzése. In: Uő. (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei 2013–2015*, 213–246. o. Budapest: Mezőgazdasági Múzeum
- Takáts József (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tőkéczi László (1994): Liberális konzervativizmus Magyarországon. In: Tőkéczi László (szerk.): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és jelenkor*, 509–535 o. Budapest: Batthyány Lajos Alapítvány.
- Tőkéczi László: Köztelek (1896–1918). Egy agrárius hetilap a múltból. *Valóság*, 1. sz. 92–103. o.
- Turányi Kornél, összeáll. (1958): *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája 1. 1799–1899*. Budapest: Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai. IV. sorozat. A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei. 3.
- Ungváry Krisztián (2016): *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika, 1919–1944*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Vári András (2007): Német és magyar agráriusok, 1849–1909. *Korall*, 8. sz. 88–108. o.

Wilmi, Jorma Wilmi (2018): From Slash-and-Burn Harvest to Common Row Water Source: Cooperatives as a Resource in Finnish Countryside from the Beginning of the Twentieth Century to the Present Time. In: Zsuzsanna Varga & Anssi Halmesvirta (eds.): *Agriculture and Rural Life in Finland and Hungary*, pp. 79–96. Sarka: Suomen maatalousmuseo Sarka.

Vári András (2007): Német és magyar agráriusok, 1849–1909. *Korall*, 8. sz. 88–108. o.

Zala Tamás (1975): *Az Újvilág próbatétele. Társadalomrajz a századforduló Amerikájáról*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. 402 o.